

Czesław Kosyl

Osadnictwo na obszarze dawnego województwa lubelskiego w świetle badań nad nazwami miejscowymi

---

Rocznik Lubelski 19, 9-19

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CZESŁAW KOSYL

OSADNICTWO NA OBSZARZE DAWNEGO WOJEWÓDZTWA
LUBELSKIEGO W ŚWIETLE BADAŃ NAD NAZWAMI MIEJSCOWYMI

1. Problem przydatności badań toponomastycznych dla historii osadnictwa przyciągał i w dalszym ciągu przyciąga uwagę zarówno historyków¹, jak i językoznawców². W środowisku językoznawczym coraz częściej padają głosy o „ograniczonosci i względności informacji pozajęzykowych”³ zawartych w pojedynczych, rozpatrywanych w izolacji, nazwach miejscowych. Dużą wagę przykładają się natomiast do badań kompleksowych, które operują całymi typami znaczeniowymi lub strukturalnymi i pokazują rozwarstwienie geograficzne i chronologiczne tych typów⁴. Badania tego rodzaju mają wielką szansę uzupełnienia lub choćby tylko potwierdzenia danych ściśle historycznych, zwłaszcza w odniesieniu do okresów starszych, o słabej dokumentacji źródłowej.

Zadaniem niniejszej pracy jest przedstawienie chronologii i kierunków rozwoju najstarszego osadnictwa na obszarze dawnego woj. lubelskiego w świetle badań nad nazwami miejscowymi⁵. Problemowi osadnictwa tego terenu poświęcono już sporo oddzielnych prac oraz uwag formułowanych na marginesie innych rozpatrywanych zagadnień⁶. W sprawie tej nie zabrali dotychczas głosu językoznawcy; artykuł ten ma na celu częściowe wypełnienie tej luki.

¹ Por. np. T. Wojciechowski, *Chrobacja. Rozbiór starożytności słowiańskich*, t. 1, Kraków 1873; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 3, Warszawa 1967; S. Ingłot, *Związki językoznawstwa z naukami historycznymi*, „Studia Linguistica”, t. 1, Wrocław 1974, s. 7—13.

² Por. np. W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*, Kraków 1946; S. Rospond, *Stratygrafia toponimiczna [w:] Z polskich studiów slawistycznych*, t. 1, Warszawa 1958, s. 159—186; S. Urbańczyk, *W sprawie chronologii słowiańskich nazw miejscowych [w:] I Międzynarodowa Slawistyczna Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 139—145; H. Borek, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972, s. 158—185; S. Rospond, *Toponomastyka a historia osadnictwa*, „Studia Linguistica”, t. 1, Wrocław 1974, s. 15—27.

³ P. Smoczyński w recenzji książki H. Borka, *Opolszczyzna...*, „Onomastica” 1974, s. 263—264.

⁴ Por. np. S. Rospond, *Stratygrafia...*

⁵ Artykuł stanowi nieznacznie zmienioną wersję fragmentu rozprawy doktorskiej *Nazwy miejscowe na terenie dawnego województwa lubelskiego*.

⁶ Por. np. S. Litak, L. Müllerowa, *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej w okresie przedrozbiorowym [w:] Z przeszłości Ziemi Łukowskiej*, Lublin 1959, s. 43—52; S. Wojciechowski, *Zaginione osady w Lubelskiem*, „Pamiętnik Lubelski”, t. 1, Lublin 1930, s. 116—169; *Atlas historyczny Polski. 3. Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966; K. Myśliński, *Najstarszy Lublin — proces tworzenia się średniowiecznego miasta*, „Rocz-

Jako górną granicę czasową najstarszego osadnictwa przyjmujemy koniec w. XVI. W następnych dwu stuleciach intensywność powstawania nowych osad wyraźnie maleje. Z naszych obliczeń wynika, że w w. XVII pojawia się jedynie ok. 120 nowych osad, zaś w w. XVIII nieco więcej, bo ok. 160; jest wśród nich sporo osad młyńskich i niewielkich osad leśnych (zwłaszcza na obszarze Puszczy Solskiej). Można przyjąć, że zasadnicza sieć osad typu wiejskiego ukształtowała się przed w. XVII i nie uległa (z wyjątkiem części południowo-wschodniej) istotnym przeobrażeniom aż do połowy w. XIX.

Podstawę materiałową niniejszych rozważań stanowi przede wszystkim materiał dokumentacyjny w postaci najstarszych zapisów nazw miejscowych z badanego terenu⁷. Oparcie się na takiej podstawie materiałowej wydawać się może zawadne, bowiem uzależnione jest od stanu źródeł. Należy się jednak spodziewać, że rozpatrzenie problematyki osadnictwa w oparciu o przekroje z różnych okresów historycznych oraz o zasięgi występowania niektórych typów znaczeniowych nazw miejscowych prowadzić będzie do wniosków w znacznym stopniu uzasadnionych.

2. Analiza nazw miejscowych z terenu dawnego woj. lubelskiego wskazuje, że wyjątkowo rzadko trafiają się wśród nich nazwy o archaicznym rdzeniu, np. *Bochatnica*, *Wąwolnica*, *Niedrwica*, *Sąciaska*, *Biardy*, *Chromna*, *Mełgiew*, *Giełczew*, *Wrzawy*. Zwraca także uwagę stosunkowo niewielka (na tle niektórych obszarów zachodniej Małopolski) ilość nazw patronimicznych (92), służebnych (10)⁸ oraz nazw dzierżawczych z przyrostkiem *-jb (28)⁹, a więc tych typów znaczeniowych i strukturalnych, których produktywność kończy się najpóźniej w w. XIV¹⁰. Przed r. 1420 pojawiło się na terenie woj. lubelskiego jedynie 7 nazw wiążących się z apelatywem *wola*, z których tylko jedna ma dokumentację z w. XIV. W centralnej Polsce *Wole* pojawiły się już po r. 1250, a masowo w w. XIV

nik Lubelski" 1966, t. IX, s. 145—188; P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958; F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 43: Prace historyczne VI, Kraków 1972, s. 93—165.

⁷ Wykorzystano wszystkie ważniejsze źródła opublikowane, skorowidze miejscowości z w. XIX—XX, 10 rękopiśmiennych rejestrów poborowych z XVI—XVII w., ok. 20 woluminów wizytacji parafii z XVI—XIX w., Schematyzmy z r. 1870 i 1899, *Słownik geograficzny...*, mapy.

⁸ Są to: *Kowale* w pow. opolskim, *Łagiewniki* w pow. lubelskim, *Strzelce* w pow. puławskim, *Serniki* w pow. lubartowskim, *Tulniki* w pow. parczewskim, *Rybitwy* w pow. opolskim oraz zaginione *Bobrowniki* k. Łańcuchowa, *Świątniki* k. Świeciechowa, *Konary* k. Częstoborowic (niepewne), *Pstrążnicy* k. Borowa (niepewne). Spośród wymienionych nazw służebnych *Świątniki* wiążą się niewątpliwie z majątkiem kościelnym, a nie książęcym. Wiadomo jeszcze, że pierwotnymi mieszkańcami wsi Dziesiąta k. Lublina byli sokolnicy (zob. K. Myśliński, *Najstarszy Lublin...*, s. 165); fakt ten, jak się wydaje, nie znalazł odbicia w nazwie miejscowej. Wymienia się też niekiedy *Żerdniki* (np. K. Myśliński, *ibid.*), co jest tylko mylnym odczytem zapisu *Zirniki*=*Syrniki*. Służebny charakter mogły mieć ponadto trzy miejscowości o nazwie *Stróża* (w pow. krańickim, bychawskim i lubelskim), lecz nazwy takie uważane są zwykle za kulturowe.

⁹ Np. *Męcierz*, *Radomyśl*, *Radoryż*, *Tuchowicz*, *Blogoszcza*.

¹⁰ Nazwy patronimiczne stanowią w XVI w. 10% wszystkich nazw miejscowych woj. lubelskiego, nazwy służebne — 1%. Odpowiednie dane dla woj. sandomierskiego wynoszą: 18% i 2,5% (zob. M. Kamińska, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. 2, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 254).

i XV¹¹. Fakty te zdają się wskazywać, że badany teren należy do słabiej zasiedlonych w dobie wczesnośredniowiecznej.

Szczególnie interesująco przedstawia się stratygrafia geograficzna nazw patronimicznych, np. *Przybysławice, Domanice, Jakubowice, Osmolice, Biskupice, Starościce*¹². Nazwy te, w ilości 92, grupują się przede wszystkim w środkowej części dawnego woj. lubelskiego wzdłuż linii łączącej miejscowości: *Kazimierz—Kurów // Wąwolnica—Lublin—Łęczna // Piaski*. Jest to teren położony w dorzeczu Bystrej, Kurówki, Bystrzycy i Giełczwi. Jak się wydaje, ten pas największej produktywności nazw patronimicznych nie ma przedłużenia w kierunku na Krasnystaw lub Chełm¹³. Od centrum tego obszaru, znajdującego się w Lublinie, odchodzi odgałęzienie w kierunku południowo-zachodnim w stronę Urzędowa i Kraśnika, głównie wzdłuż dorzecza Bystrzycy. Prócz tego niewielkie skupiska tych nazw widoczne są nad Wisłą w okolicy Sandomierza i Zawichostu oraz nad Wieprzem i Tyśmienicą w okolicy Kocka. Prawie zupełnie brak nazw patronimicznych w ziemi łukowskiej oraz w części południowo-wschodniej ziemi lubelskiej.

Równnie ciekawe obserwacje wynikają z rozkładu geograficznego nazw rodowych typu *Zdany, Matysy, Kaczory, Palikije*. Nazwy te, w ilości 182, tworzą skupiska o różnej chronologii. Najstarsze z nich mieści się między Wąwolnicą a Bełżycami. Wytworzyło się ono przypuszczalnie w w. XIV, o czym będzie jeszcze mowa niżej. Drugi, o wiele większy obszar produktywności nazw rodowych obejmuje całą ziemię łukowską. Jego datację można ustalić na w. XV i XVI. Trzecie skupisko mieści się w południowo-wschodniej części ziemi lubelskiej, na terenie niedawnych powiatów biłgorajskiego i janowskiego. Nazwy rodowe z tego terenu datują się na w. XVIII i XIX.

Z porównania chronologii i geografii nazw patronimicznych i rodowych na obszarze dawnego woj. lubelskiego wynikają następujące wnioski: a) nazwy rodowe są późniejsze od patronimicznych, b) nazwy rodowe występują na tych terenach, na których nazwy patronimiczne pojawiają się rzadko lub brak ich zupełnie. Podobna zależność stwierdzona została w odniesieniu do Mazowsza¹⁴. Warto jeszcze podkreślić, że udział nazw osobowych odapelatywnych w nazwach rodowych (por. np. *Kijki, Oczki, Kiszki, Pasternaki, Stopki*) jest dwukrotnie wyższy niż w nazwach patronimicznych (por. np. *Dłotlice, Białkowice, Kiełczewice*). Z kolei udział imion staropolskich w nazwach rodowych (por. np. *Borzymy, Dobki, Poniaty*) jest 2,5 raza niższy niż w nazwach patronimicznych (por. np.

¹¹ R. Grodecki, *Wole i Lgoty. Przyczynek do dziejów osadnictwa w średniowiecznej Polsce* [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone F. Bukowskiemu*, Lwów 1931, s. 53.

¹² Na mapie nie rozróżniono nazw pochodnych od imion staropolskich od nazw pochodnych od imion chrześcijańskich, ponieważ udało się jedynie stwierdzić dość banalną zależność: nazw patronimicznych pochodnych od imion staropolskich jest więcej tam, gdzie więcej jest nazw patronimicznych w ogóle.

¹³ W części pow. krasnostawskiego leżącej poza terenem dawnego woj. lubelskiego występują dziś tylko dwie nazwy patronimiczne (*Niemienice* i *Wirkowice*). W pow. chełmskim jest ich wprawdzie ok. 15, jednak grupują się one na obszarze, który nie przylega bezpośrednio do omawianego tu terenu.

¹⁴ W. Tańczycy, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu* [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. IV, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 146—152; S. Urbaniczyk, *W sprawie chronologii...*, s. 145.

Czesławice, Sulisławice, Uniszowice, Witkowice, Włostowice). W oparciu o te fakty można wyrazić przypuszczenie, że w niektórych rejonach Polski nazwy rodowe przejęły funkcję archaicznego i wychodzącego z użycia typu patronimicznego. Jest to tym bardziej prawdopodobne, ponieważ zarówno nazwy rodowe, jak i nazwy patronimiczne wyrażają pojęcie gromadności¹⁵.

W tym miejscu dodajmy jeszcze, że pozostałe typy znaczeniowe (np. nazwy dzierżawcze, topograficzne) mają o wiele mniejsze znaczenie dla kwestii osadnictwa, ponieważ nie tworzą zwartych i ograniczonych terytorialnie lub chronologicznie zespołów. Uwaga ta dotyczy również nazw służebnych. Osady z ludnością służebną są, zdaniem historyków¹⁶, zjawiskiem właściwym głównie organizacji majątków książęcych. Mała ilość nazw służebnych (udało się ich znaleźć zaledwie 10) może wskazywać co najwyżej, że na obszarze dawnego woj. lubelskiego majątki te w okresie powstawania nazw służebnych albo nie były zbyt rozległe, albo (co bardziej prawdopodobne) słabo zagospodarowane i zorganizowane. Ze względu na specjalizację w pełnieniu określonych obowiązków i zajęć obecność większej ilości osad służebnych na jakimś terenie jest jednocześnie dowodem wysoko zaawansowanej organizacji pracy w okresie wczesnofeudalnym. Nie da się tego wykazać w odniesieniu do interesującego nas obszaru, leżącego na peryferiach ówczesnego państwa polskiego.

3. Przejdźmy z kolei do spostrzeżeń, jakie nasuwają się z analizy rozmieszczenia geograficznego nazw o zapisach najstarszych, pochodzących sprzed w. XV. Przede wszystkim podkreślić należy uderzające wprost podobieństwo zasięgu nazw z najstarszymi zapisami z zasięgiem nazw patronimicznych. Zbieżność owa nie może być dziełem przypadku. Jak wiadomo, nazwy patronimiczne występują głównie na terenach wcześniej zasiedlonych¹⁷ i o dogodnych warunkach fizjograficznych, a mianowicie „na glebach urodzajnych, blisko większych rzek, na terenach stosunkowo równinnych”¹⁸. Podkreślano również, że „miejscowości o nazwach tego typu nie były z reguły grodami ani później miastami, ośrodkami administracyjnymi, obronnymi lub handlowymi, lecz osadami ściśle rolniczo-produkcyjnymi [...]; skupiały się jednak wokół ważnych grodów, stanowiąc ich zaplecze gospodarcze”¹⁹. Na obszarze dawnego woj. lubelskiego jedynie dwie miejscowości o nazwach strukturalnie patronimicznych, mianowicie Bełżyce i Biskupice, uzyskały z czasem status miasta.

Z porównania wynika dalej, że cała północna część woj. lubelskiego od linii Kurów—Lublin—Łęczna aż do w. XV była słabo zasiedlona i w nie-

¹⁵ M. Karaś, *Stowiańskie nazwy miejscowe i ich klasyfikacje (Uwagi i propozycje)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XXVIII, 1971, s. 63—85.

¹⁶ K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław—Kraków 1958. Zob. zwłaszcza s. 89—98.

¹⁷ Trzeba jednak ostrożnie patrzeć na próby ustalania w oparciu o nazwy patronimiczne zasięgu osadnictwa w okresie przed powstaniem państwa polskiego. Oparta na takich założeniach książka H. Łowmiańskiego (*Początki Polski...*) została dosyć krytycznie oceniona przez językoznawcę, K. Rymutę (*Toponomastyka w służbie badań osadniczych*, „Onomastica” 1970, s. 289—297).

¹⁸ K. Rymut, *Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 95.

¹⁹ B. Siciński, *Stratygrafia polskich nazw patronimicznych* [w:] *Atlas onomastyczny Słowiańszczyzny*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1972, s. 138.

wielkim stopniu powiązana z częścią środkową późniejszego woj. lubelskiego. Na podstawie rozmieszczenia osad o najstarszych zapisach można przypuszczać, że jedyna droga łącząca Lublin z północą przed w. XV szła wzdłuż Wieprza w kierunku Kocka.

Stan osadnictwa w w. XV wykazuje radykalne zmiany w stosunku do okresu poprzedniego, choć mogą się one w pewnym stopniu wiązać z lepszą dokumentacją źródłową dla tego stulecia. Najbardziej znamienne dla w. XV jest pojawienie się licznych osad w części północnej omawianego terenu. Jest to fakt wielkiej wagi, świadczy bowiem dobitnie o postępującej integracji ziemi lubelskiej i ziemi łukowskiej. Przejawem tej integracji było zapewne pojawienie się nowych dróg łączących część środkową z północną. Na w. XV można chyba datować drogę z Lublina do Kamionki i dalej w kierunku Wieprza oraz drogę z Kurcowa do Kocka. Rozmieszczenie osad XV-wiecznych sugeruje, że drogi te w owym czasie już istniały²⁰. W tym samym stuleciu dokonuje się również dalsze zagęszczanie sieci osadniczej w części środkowej i południowej ziemi lubelskiej. W pasie produktywności nazw patronimicznych sieć osadnicza ulega wówczas stabilizacji i nie wykazuje dalszego rozrostu w następnych stuleciach.

Można chyba powiedzieć, że jedną z ważniejszych przyczyn utworzenia w 1474 r. województwa lubelskiego było nasilenie wspomnianych procesów integracyjnych wiążących się ściśle z rozwojem osadnictwa, zwłaszcza w części północnej województwa. W tym duchu można interpretować wypowiedź Jana Długosza, który stwierdził, że król Kazimierz ustanowił w ziemi lubelskiej nowe województwo ze względu na wzrost i znaczne powiększenie się tej prowincji²¹.

W wieku XVI widoczny jest dalszy silny rozwój osadnictwa w części północnej woj. lubelskiego. Intensywność powstawania nowych osad w części południowej jest w tym czasie niewielka. Pod koniec tego stulecia opóźnienie w rozwoju gospodarczym części północnej w stosunku do części południowej województwa uległo wyraźnemu zmniejszeniu, a może nawet całkowitej likwidacji.

4. W świetle zebranych i omówionych wyżej materiałów teren dawnego woj. lubelskiego zarysowuje się jako obszar o osadnictwie typowo ekspansywnym, dokonującym się etapami. Związek poszczególnych etapów osadniczych z sytuacją polityczną i gospodarczą Polski był przez historyków wielokrotnie podkreślany²², nie będziemy więc poświęcać mu miejsca.

W okresie wczesnośredniowiecznym za najważniejszy należy uznać podział równoleżnikowy charakteryzowanego tu terenu na część północną, słabo zasiedloną, i część południową, o stosunkowo gęstej sieci osadniczej. Granica między obu strefami przebiegała mniej więcej wzdłuż północnej krawędzi Wyżyny Lubelskiej. Jej związek z charakterem gleb wydaje się bezsporny: osadnictwo grupuje się głównie na urodzajnych ziemiach Wyżyny Lubelskiej. Zależność od innych czynników, jak np. sieć rzeczna i zalesienie, jest przypuszczalnie mniejszej rangi. Układ geograficzny tere-

²⁰ Źródła historyczne potwierdzają istnienie niewielkich odcinków tych dróg dopiero w 2 poł. XV w. Zob. F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją...*, s. 102—103.

²¹ J. Długosz, *Opera omnia*, t. V, Kraków 1878, s. 607—608.

²² Zob. np. K. Myśliński, *Lubelszczyzna za Piastów i Jagiellonów* [w:] *Lubelszczyzna w dziejach narodu i państwa polskiego*, Lublin 1972, s. 21—57.

nów lepiej zasiedlonych przemawia za tym, że południowa część późniejszego woj. lubelskiego była od początku silnie powiązana z Małopolską, zaś Wisła nie tylko nie dzieliła, lecz wiązała ze sobą ziemie leżące na wschód od niej z pozostałymi ziemiami tej dzielnicy. Dla pełniejszego przedstawienia powiązań i roli, jaką odgrywała południowa część późniejszego woj. lubelskiego we wczesnym średniowieczu, konieczna wydaje się jednak analiza dynamiki osadniczej innych ziem leżących między Wisłą a Bugiem.

Najlepiej i najwcześniej zasiedlony w dobie wczesnośredniowiecznej był wąski pas (sektor A), przebiegający wzdłuż linii łączącej miejscowości: *Kazimierz—Kurów//Wąwolnica—Lublin—Łęczna//Piaski*, oraz odbiegającą od niego odgałęzienie w kierunku *Urzędowa* i *Kraśnika*, pokrywającą się częściowo z przebiegiem rzeki *Bystrzycy*. Centralną pozycję na tym obszarze zajmuje *Lublin*, nie dziwi więc fakt lokalizacji w nim siedziby kasztelanii i archidiakonatu w w. XII oraz siedziby województwa w w. XV. Na terenie tym leżą trzy spośród czterech miast lokowanych przed w. XV, a mianowicie: *Lublin*, *Wąwolnica* i *Kazimierz*²³. W pasie tym zlokalizowane zostały również wszystkie, według ustaleń P. Szafrana²⁴, najstarsze kościoły archidiakonatu lubelskiego: w *Lublinie*, *Wąwolnicy*, *Kurowie*, *Garbowie* i *Mełgwi*. Sieć osadnicza na tym terenie ulega stabilizacji przed w. XVI. *Stosunkowo* dobrze zasiedlony był przed w. XIV także niewielki teren przylegający bezpośrednio do *Wisły* w okolicach *Sandomierza* i *Zawichostu* (sektor B).

Drugi etap osadnictwa objął przypuszczalnie tereny leżące na północny zachód (sektor C) i południowy wschód (sektor D) od linii *Lublin—Kraśnik//Urzędów*. Sieć osadnicza na tym terenie kształtowała się zapewne w przeciągu dłuższego czasu. Już przed w. XV ilość osad była tu znaczna, lecz powstawanie nowych obserwujemy jeszcze w w. XVI. O słabszym niż uprzednio zaawansowaniu gospodarczym omawianych terenów świadczyć może brak osad miejskich lokowanych przed w. XV. Zwraca uwagę także fakt, że na obszarze między *Wąwolnicą* a *Beżycami* występuje skupisko miejscowości z nazwami rodowymi o zapisach głównie z w. XV. Należą do nich: *Bądkki*, *Łubki*, *Maszkki*, *Moszny* (pierwszy zapis z 1392 r.), *Palikije*, *Sadurki*. Te, a może i inne miejscowości podlegające sądom kasztelana lubelskiego w *Wąwolnicy*, powstały zapewne w jednym mniej więcej czasie. Najbardziej prawdopodobna wydaje się teza, oparta na zapisce sądowej z r. 1443, wiążąca powstanie tych osad z działalnością *Kazimierza Wielkiego*²⁵. Sugestię M. Stankowej²⁶, że osady te mogą pochodzić z czasów *Kazimierza Sprawiedliwego*, należy raczej odrzucić. Przemawia przeciw temu mniej więcej równoległe (przełom XIV—XV w.) pojawienie się pierwszych zapisów dla wspomnianych nazw i fakt, że na 182 nazwy rodowe z terenu woj. lubelskiego tylko jedna ma dokumentację z w. XIV. W tym kontekście przesuwanie datacji osad z nazwami rodowymi na okres przed w. XIV jest mało uzasadnione, tym bardziej że chodzi o osady drobnoszlacheckie, których nazwy z reguły

²³ Zob. F. Kiryk, *op. cit.*, s. 106.

²⁴ P. Szafran, *Rozwój...*, s. 81.

²⁵ Zob. M. Stankowa, *Sąd kasztelana lubelskiego w Wąwolnicy*, „Rocznik Lubelski” 1970, t. XIII, s. 23—50; K. Myśliński, *Geneza dawnego województwa lubelskiego [w:] Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, Lublin 1974, s. 14—15.

²⁶ M. Stankowa, *op. cit.*

pojawiają się często w źródłach. Do sprawy metryki wspomnianych osad przywiązujemy dużą wagę z tego względu, że świadczyć mogą one o słabym (przed w. XIV) zaludnieniu centralnych, położonych między Lublinem a Wisłą, terenów ziemi lubelskiej, jeżeli można było utworzyć tutaj w XIV w. zwartą grupę osad drobnoszlacheckich. Okresem przełomowym w historii osadnictwa omawianych tu terenów (sektor C i D) był zapewne w. XV. Ich rozwój gospodarczy doprowadził wówczas do wytworzenia się osad miejskich w Wysokiem (przed r. 1413), Bełżycach (1417 r.) i Opolu (przed r. 1418). Dodajmy jeszcze, że ze względu na korzystniejsze położenie obszar między Lublinem a Wisłą (sektor C) rozwijał się zapewne szybciej niż tereny położone na południowy wschód od linii Lublin—Kraśnik (sektor D).

Trzeci zespół osadniczy wytworzył się w północnej części ziemi lubelskiej oraz w ziemi łukowskiej (sektor E). Ślady osadnictwa na tych terenach przed w. XV w świetle pierwszych zapisów nazw miejscowych okazały się niewielkie. Akcja osadnicza nasiliła się dopiero w w. XV, a jej wyraźną intensyfikację obserwujemy w następnym stuleciu. Po w. XVI ilość nowych osad jest już nieznaczna. Świadczy to o wyjątkowej wprost dynamice procesów osadniczych, inspirowanych zapewne przez państwo. Dla ziemi łukowskiej szczególnie charakterystyczne jest osadnictwo drobnoszlacheckie²⁷. Niewielkie osady szlachty zagrodowej grupowały się często w większe jednostki, traktowane jako całość administracyjna, np. wieś *Szaniawy* składała się z działów: *Gzary, Matysy, Poniaty, Ryndy, Salomony*. Owe działki mogły powstawać na drodze postępującej kolonizacji zewnętrznej lub w wyniku podziałów wewnętrznych w obrębie osad już istniejących. Taki typ osadnictwa spowodował, że osady o nazwach rodowych tworzą w ziemi łukowskiej układy „gniazdowe”. W ślad za osadnictwem wiejskim nastąpiły w północnej części ziemi lubelskiej oraz w ziemi łukowskiej lokacje szeregu miast: Parczewa (1401), Łukowa (przed 1403), Kocka (1417), Tuchowicza (1430), Kamionki (przed 1458), Radzynia (1468). Proces urbanizacji tych terenów przebiegał dynamicznie również w w. XVI (Czemierniki, Budzyń, Rawa, Michów, Serokomla, Lubartów, Baranów, Siedlce, Ostrów, Serock, Firlej). Można chyba nawet mówić o pewnym przeroście osad typu miejskiego nad osadami typu wiejskiego, co w wielu wypadkach prowadziło do powstania miast słabych ekonomicznie, bez dostatecznego zaplecza gospodarczego.

Pozostały jeszcze do omówienia dwa niewielkie zespoły osadnicze w okolicy Goraja (sektor F) i Kocka (sektor G).

Pierwszy z nich mógł wytworzyć się w w. XIV, bowiem taką dokumentację źródłową mają nazwy miejscowości leżących w sąsiedztwie Goraja (*Branewka, Chrzanów, Dzwola, Kocudza, Łada, Radzięcín, Zdziłowice*). Zespół ten jest być może dowodem działalności osadniczej możnowładczej rodziny Gorajskich (może m. in. Dymitra z Goraja, marszałka koronnego, zm. w r. 1400). Wprawdzie niektóre z miejscowości wchodzących w skład tego zespołu mogą mieć starszą metrykę, jednak przed w. XIV zespół ten traktowany jako całość chyba nie istniał. Przemawia za tym brak ośrodka parafialnego; w wykazach świętopietrza Goraj jako siedziba parafii jeszcze nie występuje. Zdaniem F. Kiryka²⁸, erekcja para-

²⁷ Zob. S. Litak, L. Müllerowa, *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej...*

²⁸ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 131.

fii w Goraju mogła się odbyć w ostatniej ćwierci XIV w., natomiast nadanie praw miejskich tej osadzie przypada na lata 1377—1405.

Ośrodek osadniczy w okolicy Kocka wyodrębnia się na tle otaczających go terenów o późnym, XV—XVI-wiecznym osadnictwie. Jak się wydaje, ten mało zwarty zespół mógł uformować się co najmniej w w. XIII, o czym świadczyć może występowanie osad z nazwami patronimicznymi (*Giżyce, Skromowice, Leszkowice, Rachowice, Strzyżowice, Laskowice* al. *Łaskowice*) oraz z nazwami poświadczonymi zapisami z w. XIV. Do rozwoju tego ośrodka mogła po części przyczynić się działalność biskupów płockich, właścicieli dóbr w okolicach Kocka²⁹.

Najpóźniej, bo w w. XVIII i XIX, rozwinęło się osadnictwo w mało urodzajnej południowo-wschodniej części ziemi lubelskiej (zob. sektor H). Objęło ono m. in. obszar Puszczy Solskiej. Dla zespołu tego charakterystyczne są zwłaszcza niewielkie osady leśne (np. budziarzy, bartników)³⁰ o nazwach typu rodowego (np. *Banachy, Momoty, Flisy, Dyle, Kapronie*). Nazwy te odnoszą się jednak do gospodarstw chłopskich, a nie drobno-szlacheckich.

Kolejny etap rozwoju sieci osadniczej obserwujemy dopiero w 2. połowie w. XIX, a wiąże się on z następstwami uwłaszczenia chłopów w Królestwie Polskim. Uwłaszczenie spowodowało zmiany organizacyjne w strukturze wsi oraz powstanie znacznej liczby osad folwarcznych i kolonii. Ten etap rozwoju osadnictwa różni się jednak znacznie od poprzednich. Do w. XIX osadnictwo ma charakter ekspansywny i obejmuje coraz to nowe tereny, natomiast w w. XIX obserwujemy zjawisko mniej więcej równomiernego zagęszczenia sieci osadniczej na terenach już wcześniej zasiedlonych.

5. Ze sprawą osadnictwa wiąże się problem pochodzenia etnicznego ludności zamieszkującej teren dawnego woj. lubelskiego. Chodziłoby tu głównie o odpowiedź na pytanie, jak daleko sięgały wpływy ruskie na tym badzarze. Nazwy miejscowe przynoszą odpowiedź dość jednoznaczna: cały badany teren możemy uznać za zwarty pod względem etnicznym, wyłącznie polski. Zasięg wpływów ruskich poświadczony jest bezpośrednio lub pośrednio jedynie przez kilkanaście nazw miejscowości leżących na wschodnich obrzeżach województwa. Należą do nich: *Dorohuczca, Netiahy, Ustimów* ob. *Uścimów, Berehów* ob. *Berejów, Koczeryhy* ob. *Koczergi, Dereźnia, Tereba, Ochoża, Prymus* al. *Przymus, Biłgoraj* (?), *Ruska Wola* ob. *Polskowola* w pow. radzyńskim, *Ruska Wola* ob. *Nowa Wola* w pow. lubartowskim. Trzeba jednak podkreślić, że nazwy te pochodzą z różnych okresów historycznych. Niektóre z nich są wynikiem późnych wpływów ruskich. Stare nazwy (XV—XVI w.) zdradzające wpływy ruskie pochodzą jedynie z okolic Parczewa, Ostrowa i Biskupic.

²⁹ Zob. K. Myśliński, *Najstarsza miejska historia Lubelszczyzny w świetle dokumentu Konrada Mazowieckiego z roku około 1239* [w:] *Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dra Stanisława Arnolda*, Warszawa 1965, s. 288—300. Zdaniem K. Myślińskiego, Kock wszedł w skład dóbr biskupstwa płockiego prawdopodobnie w końcu XII w.

³⁰ Zob. R. Orłowski, *Położenie chłopów w dobrach Ordynacji Zamojskiej w drugiej połowie XVIII w.*, „*Annales UMCS*” Sectio F, 1952, vol. VII, s. 130—131.

6. Za najbardziej charakterystyczną właściwość nazewnictwa dawnego woj. lubelskiego należy uznać jego wewnętrzne zróżnicowanie geograficzne. Szczególnie wyraźnie zarysowują się różnice między toponimią ziemi lubelskiej a toponimią ziemi łukowskiej. Dotyczą one głównie proporcji w występowaniu poszczególnych typów znaczeniowych. Dla nazw występujących w w. XVI zestawienie typów znaczeniowych według ich udziału procentowego w całości nazewnictwa ziemi lubelskiej i ziemi łukowskiej przedstawia poniższa tabela.

Nazwy	Ziemia lubelska	Ziemia łukowska	Woj. sandomierskie	Płn. Mazowsze
Patronimiczne	14	1	18	3,5
Rodowe	3	36	2,5	36,5
Służebne	2	—	2,5	1
Etniczne	1	—	—	0,2
Dzierżawcze	29	18	28	33
Topograficzne	31	28	25	14,3
Kulturowe	9	8	14	4,3
Deminutywne	2	—	2	1,3
Dwuznaczne i niejasne	9	9	8	—

Ze względu na stałą fluktuację toponimów dane te mają charakter orientacyjny. W zestawieniu pominięte zostały wszystkie nazwy z członem *Wola*, występujące w obu ziemiach woj. lubelskiego.

Jak wynika z przytoczonej tabeli, dla nazewnictwa miejscowego ziemi łukowskiej charakterystyczne są następujące dane:

- a) niezwykle mała produktywność nazw patronimicznych,
- b) duża produktywność nazw rodowych,
- c) mniejszy niż w ziemi lubelskiej udział procentowy nazw dzierżawczych,
- d) brak nazw służebnych.

W tabeli przytoczono też dla porównania odpowiednie dane dla dawn. woj. sandomierskiego³¹ i północnej części Mazowsza³². Jak się okazuje, procentowy udział poszczególnych typów znaczeniowych jest w ziemi lubelskiej i woj. sandomierskim mniej więcej podobny. Jedną z ważniejszych różnic dotyczy udziału nazw kulturowych; wynika ona przypuszczalnie z pominięcia przeze mnie w obliczeniach nazw zestawieniowych z członem *Wola*. Wydaje się, że można przywiązywać także większą wagę do różnicy w udziale procentowym nazw patronimicznych (14—18%).

Z kolei produktywność nazw rodowych oraz niewielki udział nazw patronimicznych, charakterystyczne dla ziemi łukowskiej, obserwowane można także w toponimii północnego Mazowsza (niestety, nie dysponujemy danymi z innych terenów tej dzielnicy, bliższych ziemi łukowskiej).

Powyższe porównanie prowadzi do wniosku, że toponimia ziemi lubelskiej ma charakter zbliżony do toponimii pozostałych ziem Małopolski, natomiast nazewnictwo miejscowe ziemi łukowskiej wykazuje silne związ-

³¹ M. Kamińska, *Nazwy miejscowe...*, s. 254.

³² Zob. K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 94—95.

ki z toponimią Mazowsza³³. Ustalenie, czy związki te są pochodną związków natury osadniczej, należy do historyków. W każdym razie mało prawdopodobne jest w świetle poprzednich rozważań, aby akcja osadnicza w ziemi łukowskiej szerzyła się z południa (z ziemi lubelskiej). W momencie, kiedy osadnictwo ziemi łukowskiej przeżywało swój rozkwit, ziemia lubelska nie należała jeszcze do nazbyt rozwiniętych pod względem gospodarczym i osadniczym.

ЗАСЕЛЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ БЫВШЕГО ЛЮБЛИНСКОГО ВОЕВОДСТВА В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕСТНЫХ НАЗВАНИЙ

Резюме

Материальную основу статьи составляет богатый документальный материал в виде древнейших записей местных названий бывшего Люблинского воеводства (до конца XVIII в.). В аналитической части автор рассматривает размещение патронимических названий (карта номер 1), родовых названий (карта № 2), названий, древнейшие записи которых датируются до XV в. (карта № 3) и записи из XVI в. (карта № 5); карта № 4 представляет состояние заселения в XV в. Анализ доказывает, что в эпоху раннего средневековья Люблинское воеводство принадлежало к слабее заселенным. Заселение на этой территории имело экспансивный характер и совершалось этапами (ср. карту № 6). Для эпохи раннего средневековья существенным является широтное разделение воеводства на северную, слабо заселенную часть, и южную, с относительно густой поселенческой сетью. Лучшее всего в это время была заселена узкая полоса (сектор А на карте № 6), проходящая вдоль линии соединяющей местности: Казимеж — Курув // Вонвольница — Люблин — Ленчна // Пяски. Центральное положение на этой территории занимает Люблин. Второй этап заселения, по всей вероятности, захватил территории, расположенные на северо-запад (сектор С) и юго-восток (сектор Д) от линии Люблин — Красник // Ужендув. Третий поселенческий комплекс образовался в течение XV и XVI вв. в северной части Люблинской земли, а также на Луковской земле (сектор Е). Возникновение этого комплекса свидетельствует о прогрессирующем интегрировании Люблинской и Луковской земель. Позже всего, ибо только в XVIII и XIX вв. развилось заселение в юго-восточной части Люблинской земли на территории Сольской пуци (сектор Н). Остальные поселенческие комплексы имеют меньшее значение.

³³ Można tu dorzucić i inne fakty, jak np. pojawienie się w ziemi łukowskiej nazw patronimicznych z przyrostkiem -ęta (*Maciejowieęta* al. *Maćkowieęta* i *Marcinowieęta* al. *Marciszowieęta*), nazw ze spółgłoską miękką przed -ar- kontynuującym r' (*Biardy*, *Siarnów*), a przede wszystkim powszechność nazw dwuczłonowych typu: *Szaniawy—Poniaty*, *Borki—Kosy*, *Izdebki—Wąsy*, *Jastrzębie—Mroczki*, *Domanin—Gąsiory*, *Jeziory—Gołąbki*. Z badań W. Mańczaka (*O zasięgach typów polskich nazw miejscowych w XVI wieku, prócz Śląska i Pomorza*, „*Język Polski*” 1955, s. 39—40) wynika, iż w w. XVI nazwy kombinowane typu *Romany—Janowieęta* charakterystyczne były wyłącznie dla Mazowsza i powiatów sąsiadujących.

LA COLONISATION SUR LE TERRITOIRE DE L'ANCIENNE
VOIÉVODIE DE LUBLIN EN LUMIÈRE DES RECHERCHES
DE TOPONYMIE

R é s u m é

La base de sources de l'article est constituée par les riches matériaux de documentation en forme des plus vieux enregistrements des toponymes de l'ancienne voïévodie de Lublin (jusqu'à la fin du XVIIIe siècle). Dans la part analytique de l'article l'auteur étudie la distribution des toponymes patronymiques (la carte n° 1), des toponymes de familles (la carte n° 2), des toponymes des plus vieux enregistrements tirant leur origine d'avant XVe siècle (la carte n° 3) et du XVIe siècle (la carte n° 5); la carte n° 4 présente l'état de la colonisation en XVe siècle. L'étude démontre que la voïévodie de Lublin appartenait aux moins colonisées à la haute époque de moyen âge. La colonisation sur ce territoire avait le caractère expansif et elle s'accomplissait par étapes (cfr. la carte n° 6). À la haute époque de moyen âge la division de la voïévodie en part du nord, faiblement colonisée, et celle du sud, avec le réseau de colonisation relativement dense, est essentielle. La zone mieux colonisée à cette époque-là c'est celle étroite (le secteur A sur la carte n° 6) parcourant le long de la ligne qui unissait les localités: Kazimierz—Kurów // Wąwolnica—Lublin—Łęczna // Piaski. C'est Lublin qui occupe la position centrale sur ce territoire. La seconde étape de la colonisation embrassa probablement les terrains situés au nord-ouest (le secteur C) et au sud-est (le secteur D) de la ligne Lublin—Kraśnik // Urzędów. Le troisième ensemble de colonisation s'est formé au cours des XVe et XVIe siècles dans la part nord de la Terre de Lublin et dans Terre de Łuków (le secteur E). La formation de cet ensemble témoigne de l'intégration progressive de la Terre de Lublin et de celle de Łuków. Au plus tard, car aux XVIIIe et XIXe siècles s'est développée la colonisation dans la part sud-est de la Terre de Lublin sur le terrain de Puszcza Solska (le secteur H). Les autres ensembles de colonisation ont un moindre rang.